

Tijana KRSTIC

Osmanlı Dünyasında İhtida Anlatıları (15-17 Yüzyıllar)

İngilizceden çev. Ahmet Tunç Şen, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015, 301 sayfa, ISBN: 978-605-105-142-0

■ Zarife ALBAYRAK*

Tijana Krstic'in bu çalışması, *Contested Conversions to Islam: Narratives of Religious Change in the Early Modern Ottoman Empire* başlığıyla 2014 yılında yayımlanan eserin Türkçe'ye tercümesidir. Budapeşte'de Orta Avrupa Üniversitesi Ortaçağ Araştırmaları Bölümünde öğretim üyesi olan Tijana Krstic, kendi ifadesiyle, önceleri Osmanlı Devletine karşı ön yargıya sahiptir. Ancak Frederick F. Anscombe'un sayesinde Balkanlar'ın, Osmanlı boyunduruğu altında yaşadığı yönündeki anlatılardan fazlası olduğunu keşfeder. Bu keşif, onu doğal olarak Osmanlı Devleti ile ilgili kendi kavrayışını oluşturmaya iter. Böylece hem Osmanlı Devleti'ne olan bakışı değişir hem de farkında olmadan kendini Osmanlı Balkanları üzerine çalışırken bulur. Bu şekilde başlayan akademik kariyeri boyunca Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu kozmopolit yapı içindeki ihtida vakalarını irdeler. Dahası bu vakaları devletin siyasi yapısı ile ilişkilendirerek tablonun bütününe göstermeye yönelik yaklaşımıyla bu alana büyük katkılar sağlar.

Söz konusu eser, yazarın çalışmasında emeği geçenlere sunduğu teşekkür yazısı ile başlıyor. Ardından okuyucunun konuya ısınmasını sağlayan bir giriş bölümü yer alıyor. Kitap, altı bölümden oluşuyor. Eserde, dinî ve siyasî sebeplerden ötürü Osmanlı topraklarında zuhur eden kutuplaşmanın ihtida süreciyle bağlantısı birçok açıdan irdeleniyor. Yazarın çalışmasında, ihtida vakalarının daha yoğun olarak görülmesi hasebiyle Rumeli bölgesinde üretilen metinler üzerinden hareket etmeyi tercih ettiği görülüyor. Ayrıca eserde ihtida meselesi, Türkçe, Latince, İtalyanca, Almanca, Sırpça, Bulgarca ve Fransızca gibi pek çok birincil kaynaktan beslenilerek ele alındığı için, şimdiye kadar bu konuda yapılan girişimlerden bu yönüyle oldukça zengin

* İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi. E-Posta: zarifedevceci35@gmail.com - ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8994-3536>

ve farklıdır. Yazar, İbranice kaynakları kullanabilme imkânı olmadığı için ihtida sürecini Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki ilişkiler üzerinden ele aldığının da altını çiziyor.

Yazar birinci ve ikinci bölümde “Müslüman olmak” ile ne anlatılmak istendiğini ve Osmanlı Devleti’ndeki mühtedilerin toplumla olan ilişkisinin nasıl değerlendirildiğini ele alıyor. İlk bölümde özellikle İslamlaşma olgusu üzerinde duruluyor. Bunu ilmihal kitapları, erenlerin ve dervişlerin hayat hikâyelerini anlatan menakıbnameler ve vilayetnameler ile diğer didaktik metinler çerçevesinde açıklanmaya çalışılıyor. Ayrıca, İslamlaşma sürecinde ihtiyacın hâsıl olmasıyla oluşan ilmihal kitapları; birbirleriyle karşılaştırılarak, farklılıkları ortaya konuluyor ve bu farklılıkları ortaya çıkaran nedenler üzerinde duruluyor. İkinci bölümde ise daha çok *bağdaştırmacılık* kavramı tartışılıyor. Bu kavramın dinî sentez bağlamında nasıl kullanılabileceği açıklanıyor. Bunun yanı sıra dönemin tahrir defterlerinden elde edilen veriler ile 15. yüzyıla ait anlatı kaynakları arasında bağ kuruluyor; ihtida anlatılarındaki polemikçi dil ve imgelem o dönemden kalan diğer kaynaklar ışığında tetkik ediliyor. Yazar bu yöntemle kurgu ve gerçeği birbirinden ayırmaya çalışarak, söz konusu hususta okuyucuyu mümkün olduğu kadar aydınlatıyor. Ayrıca yazar bu anlatıları incelerken hem Hristiyan hem de Müslüman kültürünün iyi bilinmesi gerektiği, aksi halde anlatılarda geçen öğelerin anlamının kültürden kültüre farklılık göstereceğinden bu durumun yanlış çıkarımlar yapmamıza neden olabileceği konusunda okuyucularını uyarıyor.

Üçüncü ve dördüncü bölümlerde 16. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Habsburg ve Safevilerle girdiği rekabette imparatorluk bilincinin oluşması sürecinde mühtedilerin nasıl bir rol oynadığı konusu irdeleniyor. Üçüncü bölümde özellikle mühtedilerin ele aldığı eserlerde imparatorlar arasındaki söz konusu yakıcı rekabet ve kıyamet söylemlerinin nasıl yer bulduğuna değiniliyor. Yazar, *Gurbetname* ve *Mecmuatü'l-Letaif*deki örnek hikâyelere işaret ederek mühtedilerin “İslam’ı Hristiyanlığın mükemmel hali” olarak görmesinin aslında Kanuni Sultan Süleyman’ın cihanşümül devlet kurma anlayışının temelini oluşturma süreci olduğunu vurguluyor. Mühtedilerin söz konusu söyleminin bu dönemde zirveye çıkmasının altında da aynı sebebin yattığını belirtiyor. Ayrıca Kanuni Sultan Süleyman’ın kendi imparatorluk propagandasında kıyametçi söylemlerde bulunmasının Osmanlıların Rumi kimliğini oluşturmaya başladığı konusuna da yer veriliyor.

Dördüncü bölümde ise ihtida edenlerin otobiyografik eserleri inceleniyor. Özellikle bu tarz eserlerin neden 16. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktığı sorusunun

cevabı aranıyor. Bu soru cevaplandırılırken beş ayrı eser tek tek ele alınarak irdeleniyor. Yazarın ele aldığı beş ayrı eserde de içinde bulunduğu dinin kendilerini tatmin etmemesi sonucu İslâm'a geçen kişiler resmediliyor. Ayrıca bu bölümde söz edilen metinlerin müelliflerinin hiçbirinin tipik Osmanlı mühtedisi olmadığı, hepsinin son derece tahsilli kişiler olduğu vurgulanıyor. Yazar, hem irdelenmiş olduğu eserlerden hem de kadı sicilleri ve mühtedilerin padişaha gönderdiği arzularlardan yola çıkarak, 16. yüzyılda din değiştirmeye ve din değiştirenlere karşı Osmanlı dünyasında duyarlıkların değiştiğini iddia ediyor. Bu değişimin sebebi olarak Osmanlıların diğer devletlerle verdiği imparatorluk mücadelesini, dinî mücadeleyi ve Osmanlı padişahlarının karşılaştığı dâhilî meseleleri gösteriyor. Bu gelişmelerin ise otobiyografik ihtida metinlerini doğrudan etkilediğini öne sürüyor.

Beşinci ve Altıncı bölümlerde yazar yeni şehitlik kavramına farklı açılardan yaklaşıyor. Özellikle son iki bölümde Ortodoks Hristiyanlar üzerine odaklanıyor. Beşinci bölümde din değiştirme ve şehitlik konusunda sürekli mücadele halinde olan Katolik, Ortodoks ve Müslüman söylemlerini ele alıyor. Özellikle yeni şehitlik kavramının ne olduğu ve ortaya çıkma sebepleri üzerinde duruyor. Katolik ve Protestanların yeni şehitlik anlatılarına karşı nasıl bir tutum sergilediği konusunu Hristiyan ve Müslüman dünyasını saran mezhep siyaseti bağlamında ele alıyor. Ortodoks Hristiyanların şehitlik anlatılarını nasıl kullandığı konusuna ise ayrıca değiniyor. Krstic şehitliğe teşvik etme faaliyetlerinin son derece arttığından ve neredeyse şehitliğin "ölüme zorlama" halini aldığından bahsediyor. 19. yüzyılda söz konusu kavramın birçok Hristiyan ve Müslüman âlim tarafından tenkit edildiğine değiniyor. Buna rağmen teşvikçilerin, şehit bedenini özendirici hale getirip, bedeni bağdaştırmacılık karşıtı umumi bir beyan olarak kullandıklarına da vurgu yapıyor.

Krstic, altıncı bölümde daha çok kadın ve çocukların İslâm'a geçme tecrübelerini irdeliyor. Kadınların din değiştirmesi konusuna müelliflerin nasıl baktığını ele alıyor. Ayrıca söz konusu bölümde kadın ve erkek şehitlerin arasındaki farklar üzerinde de duruyor. Yeni şehitlik anlatılarında; Müslüman erkekler, Hristiyan kadınların hem bedenleri üzerinde hem de İslâm'a geçmeye zorlayarak ruhlarında parçalanma yaratmaya meyyal olan kadın avcıları olarak anılıyor (s. 237). Yazar bu hususa vurgu yaparak, Hristiyan kadın şehitlerin daima bir cinsel obje olarak görülüp; bu sebeple kurban olduklarını gösteriyor. Bunun, kadın şehitler ile erkek şehitler arasındaki en önemli fark olduğunu belirtiyor. Yani yazar şehitlik anlatılarında bariz bir şekilde ve oldukça iddialı bir tonda cinsiyet ayrımının

gözetildiğini vurguluyor. Yeni şehit kadın menkıbelerinin de pederşahi filtrelerden sızarak kuralcı ve bağdaştırmacılık karşıtı mahiyete sahip, tutucu metinlerin ortaya çıkmasına neden olduğu belirtilerek, bu durumu görünen sebepleriyle birlikte açıklamaya çalışıyor.

Sonuç olarak Krstic'in bu kitabı bize, Osmanlı Devleti'nde meydana gelen ihtidaları, sadece basit bir din değiştirme olayı olarak görmememiz gerektiğini hatırlatıyor. Yazarın çalışması boyunca altını çizdiği gibi ihtida vakaları ancak Osmanlı Devleti'nin ve diğer güçlerin içinde bulunduğu siyasî çerçeveye oturtulduğu vakit anlaşılır hale gelebilir. Çünkü ihtida kişisel bir seçim olmaktan çıkmış, devletin siyasi propagandası haline gelmiştir. Krstic tüm bunları dikkate alarak; bireyler, cemaatler, yerel ve merkezî yetkililer arasındaki ilişkilerin din değiştirme sürecine nasıl etki ettiğini titiz ve mahir bir işçilikle gözler önüne seriyor. Osmanlı Devleti'nin ihtida ve mühtediler karşısındaki tavrının nasıl değişime uğradığı konusunda özellikle zengin ve farklı kaynaklar kullanarak, okuyucuya alternatif bakış açıları ve yeni düşünme alanları sunabiliyor.